

Методи дослідження взаємодії бібліотек Національної академії наук України

О. Л. Сокур

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: sokurolo@ukr.net

Paper received 16.04.19; Accepted for publication 29.04.19.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2019-199VII33-24>

Анотація. Статтю присвячено аналізу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження щодо вивчення питання взаємодії бібліотек НАН України. Увага акцентується на співробітництві академічних бібліотек у формуванні інтегрованого наукового бібліотечно-інформаційного простору.

Ключові слова: взаємодія, наукова бібліотека, методи дослідження, інформаційний простір.

Вступ. Взаємодія бібліотек на сучасному етапі розвитку суспільства набуває особливого значення, оскільки це передбачає координування зусиль не тільки провідних бібліотек різної галузевої та відомчої належності, але й мережевої співпраці в умовах формування єдиного вітчизняного інформаційного простору. Міжбібліотечна взаємодія та співробітництво бібліотек із різними установами й організаціями є тим важелем, що може змістити акценти у вирішенні нагальних проблем і забезпечити високий рівень інтеграції національного наукового інформаційного простору до світового.

Основоположну роль у забезпеченні ефективності дослідження відіграє вибір і залучення загальнонаукових та спеціальних методів пізнання співпраці наукових бібліотек у контексті розвитку.

Мета полягає в аналізі використаних методів дослідження взаємодії бібліотек НАН України у формуванні інтегрованого бібліотечно-інформаційного простору.

Результати та їх обговорення. На важливості організації взаємодії у вітчизняній бібліотечній галузі наголошують науковці, які обґрунтовують доцільність інформаційної співпраці у сучасному соціально-комунікаційному просторі, розкривають форми та шляхи організації співробітництва у процесі створення спільних бібліотечно-інформаційних ресурсів, висвітлюють досвід та обговорюють перспективи і напрями взаємодії через проектну діяльність.

Теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії бібліотек НАН України ґрунтуються на сукупності загальнонаукових та конкретна наукових методів: історіографічному та соціологічному, системному аналізі, моделюванні (представлення моделей взаємодії бібліотек), синтезі (генеза взаємодії бібліотек), кластерному аналізі (з'ясування специфіки організації роботи кожної окремої бібліотеки та, як наслідок, їх відмінності у темпах адаптації до соціальних і технологічних змін). Важливим є застосування соціокомунікаційного методу, що уможливило представити динаміку, виявити особливості основних форм та шляхів взаємодії бібліотек, охарактеризувати зміст та функціональне навантаження. Синергетичний підхід дозволив розглянути наукові бібліотеки з позицій складноорганізованої системи, яка поєднує і синтезує позитивні елементи кожного учасника та запропонувати інноваційні моделі їхньої ефективної співпраці.

Історичний підхід став базовим для осмислення розвитку взаємодії бібліотек НАН України на сучасному етапі, що дозволило якнайповніше задіяти внутрішні та зовнішні чинники суспільного впливу на їхню співпрацю. Виникнення відносин між окремими бібліотеками засвідчило початок формування бібліотечної системи, з подальшим розвитком напрямів, інтенсивності та стійкості взаємозв'язків. За визначенням М. Карташова [5, с. 190–192], взаємодія бібліотек характеризується двома тенденціями: екстенсивний (розширення) та інтенсивний (поглиблення) розвиток. Автор відзначає, що, з одного боку, зростають обсяги бібліотечної взаємодії (кількість бібліотек, залучених до спільної роботи, кількість напрямів бібліотечної співпраці та обсяг по кожному з них), з іншого – посилюється система бібліотечних відносин, збагачується їх зміст, відбуваються зміни в структурі формування та використання бібліотечних ресурсів тощо.

Сучасне бібліотекознавство характеризується різними науковими підходами до аналізу бібліотеки як системи. Але всіх їх можна звести до наступних:

- структурно-функціональний підхід, що характеризує бібліотеку як оригінальну структуру, що має стійкі міжкомпонентні зв'язки та виконує специфічні функції;
- соціально-функціональний підхід, що представляє бібліотеку як соціальну інституцію, яка реалізує свою культурно-історичну місію в конкретних соціально-історичних й суспільно-економічних умовах;
- діяльнісний підхід характеризує бібліотеку як інституцію, яка володіє ресурсами і технологіями для досягнення результатів;
- технологічний підхід характеризує бібліотеку як виробника інформаційних продуктів і послуг на базі специфічних технологічних процесів та відповідних ресурсів.

В основі всіх цих підходів лежать різні уявлення про модель бібліотеки.

Модельний підхід до дослідження бібліотечної взаємодії, як складної відкритої динамічної системи і окремих її підсистем, застосовували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них вирізняються дослідження Ю. Артемова, О. Воскобойнікової-Гузєвої, І. Давидової, А. Соколова, М. Слободяника, Ю. Столярова, Л. Хавкіної, Я. Шрайберга.

Структурно-функціональний, запропонований Л. Хавкіною [12] у 1920-х роках, заснований на три-

членній моделі бібліотеки, складовими якої є «читач» – «бібліотекар» – «книга». Пізніше Ю. Столяров [11] доповнив цю модель додатковим компонентом – «матеріально-технічна база». У подальшому він представив дворівневу (двоконтуру) структуру бібліотеки. Відповідно до його теорії, бібліотеку, як систему, утворюють чотири підсистеми: бібліотечний фонд, контингент користувачів, бібліотечний персонал і матеріально-технічне забезпечення. Модель, запропонована А. Соколовим [10], базується вже не на документі, а на інформації, як предметі діяльності бібліотеки. Системно-функціональній та діяльнісній моделі бібліотеки М. Слободяника [9] притаманні такі елементи: інформаційний потенціал, інформаційна діяльність, комунікаційний процес, управління. За Я. Шрайбергом [14], системно-структурна модель бібліотеки – це п'ятикомпонентна система, яку утворюють документи, користувачі, персонал, інформаційна компонента та інфраструктура. На його переконання, така модель якнайповніше відображає зміни, котрі відбулися під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Названі моделі, на нашу думку, фактично не враховують взаємодію наукових бібліотек як важливого чинника формування наукового інформаційного простору.

Перспективна модернізаційна модель сучасної вітчизняної бібліотеки у дослідженнях О. Воскобойнікової-Гузевої [2, с. 303] представлена вже як трирівнева та семиелементна: ідеологічна, інноваційна, інвестиційна складові передбачають технологічну, соціальну, інституційну модернізацію, що у свою чергу призведе до результативної складової, так званого «світового стандарту».

У контексті нашого дослідження актуальною є концептуальна модель Ю. Артемова [1], де книгозбірня – це система з внутрішніми і зовнішніми взаємодіями та зв'язками між ними, яка зорієнтована на зовнішній запит, організацію бібліотечно-інформаційного ресурсу, бібліотечні послуги та продукти. Представлена діялісна модель враховує індивідуальні характеристики бібліотек, їхню здатність відповідати сучасним уявленням про бібліотеку суспільства знань.

Нова корпоративна модель бібліотечної діяльності, організаційне становлення якої розпочалося наприкінці 1990-х років, означає розширення комунікаційних зв'язків між учасниками системи, постачальниками і споживачами. Її підґрунтям став активний розвиток інформаційних технологій, телекомунікаційного середовища й, передусім, мережі Інтернет, які змінили традиційні уявлення щодо обмеженості бібліотек, зруйнували їхню замкненість. І. Давидова [3, с. 81] уточнює, що зміна форм функціонування бібліотек в інформаційному суспільстві відбувається й у напрямі створення нових організаційних форм – електронних і цифрових бібліотек, медіатек, які функціонують у глобальному розподіленому інформаційному просторі. Вона вважає трансформацію внутрішнім еволюційним процесом бібліотечної системи.

Залежність формування інформаційного простору від рівня організації внутрішніх і зовнішніх зв'язків складових системи наукової комунікації, визначення інфраструктурних особливостей та системоутворюю-

чої ролі бібліотеки обґрунтовано у працях Г. Шемаєвої [13]. Такий підхід, на думку автора, обумовлений появою нового технологічного базису наукової взаємодії, що вимагає об'єднання всіх засобів комунікації та суттєво впливає на розширення діяльності наукових бібліотек.

Становленню співпраці бібліотек, як культурно-цивілізаційної реальності, присвячені роботи В. Ільганаєвої [4], яка наголошує на необхідності стратегічного розвитку соціально-комунікативних структур, обґрунтовує застосування соціального інжинірингу.

Важливу роль у визначенні пріоритетних напрямів розвитку взаємодії бібліотек НАН України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору відіграло використання методу джерелознавчого аналізу під час вивчення змісту концептуальних і стратегічних розробок фахових наукових досліджень. Зокрема, з'ясовано, що ефективними інструментами в інноваційній діяльності наукових бібліотек є кооперація та інтеграція. Серед сучасних публікацій вирізняються напрацювання О. Клименко [6, 7, 8], які містять теоретичні засади інтеграційних процесів у бібліотечно-інформаційній сфері.

Найперспективнішим у вивченні питання взаємодії бібліотек НАН України є системний підхід, що орієнтує на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних зв'язків і зведення їх в теоретичну єдність. У бібліотекознавстві важливість даного методу була усвідомлена наприкінці 1970-х років. Використання системного підходу дало змогу здійснити об'єктивний аналіз бібліотечної взаємодії як системи наукового уявлення: від формування та наповнення співробітництва через наукову комунікацію до виробництва наукового знання. Встановлено, що узгодженість дій бібліотек НАН України як системи досягається на основі єдиного науково-методичного керівництва, уніфікації нормативно-методичного супроводу технологічних процесів, проведення спільних наукових досліджень із проблем бібліотекознавства, книгознавства, інформатизації бібліотек та збереження бібліотечних фондів, обговорення питань діяльності бібліотек НАН України на конференціях та семінарах, запровадження системи підвищення кваліфікації. Вирішенню вище окреслених питань сприяє організаційна діяльність Інформаційно-бібліотечної ради (далі ІБР) НАН України.

На всіх етапах дослідження активно застосовувався метод проблемно-категоріального аналізу – як під час звернення до історичного досвіду в галузі бібліотечної справи та оцінювання сучасного стану співпраці наукових бібліотек, так і щодо розгляду соціокультурних і технологічних перетворень, змін світоглядних парадигм, загальноцивілізаційних викликів для найповнішого представлення генези взаємодії бібліотек НАН України.

У якості методологічної бази при визначенні вектора розвитку бібліотек НАН України обрано синергетику, яка передбачає розширення спектру інформаційних процесів у бібліотеці й поглиблення їх взаємодії з зовнішніми структурами. Проаналізовано етапи еволюції співпраці бібліотек, що дозволило простежити синергію традиційних бібліотечно-

інформаційних процесів із запровадженням новітніх технологій.

Залучені у дослідженні емпіричні методи (спостереження, опитування, анкетування) дозволили якнайповніше охарактеризувати зміни стану бібліотечної мережі НАН України. Ознайомлення з практичною роботою 65 бібліотек НАН України у м. Києві авторизували висновок, що особливої уваги і організаційної допомоги потребують бібліотечні колективи з боку ІБР НАН України та адміністрацій установ; Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, як методичним центрам, активізувати розробку та впровадження нормативно-методичного забезпечення технологічних процесів, що призведе до якісного бібліотечно-інформаційного задоволення потреб науки.

Опитування бібліотек НАН України щодо використання класифікаційних систем при систематизації фондів та організації довідково-бібліографічних апаратів сприяли запровадженню тематично орієнтованої системи семінарських занять з опанування навичками систематизації документів за Універсальною десятиковою класифікацією (далі УДК). З'ясовано, що бібліотеки наукових установ розпочали процес переіндексації документів за УДК.

Важливим аспектом дослідження наукових бібліотечно-інформаційних ресурсів стало анкетування бібліотек НАН України стосовно кількісного і якісного складу колекцій та особистих бібліотек, що зберігаються у фондах. З'ясовано стан їхнього обліку, опрацювання і представлення інформації на сайтах установ НАН України. За результатами зроблено висновок, що ця робота потребує систематичного вивчення і контролю з боку ІБР НАН України щодо стану збереження цих ресурсів, а також створення та представлення зведеної БД на порталі НБУВ з метою цілодобового доступу широкому колу користувачів.

Застосування комплексу методів бібліотечно-інформаційних досліджень щодо вивчення взаємодії бібліотек НАН України у формуванні інтегрованого бібліотечно-інформаційного ресурсу як складової вітчизняного інформаційного простору засвідчило нагальну потребу в посиленні організаційно-методичної функції НБУВ, активізації розбудови корпоративної і кооперативної співпраці бібліотек. Наголошено на розбудові зведеного електронного каталогу бібліотечно-інформаційних ресурсів на основі повної рекаталогізації фондів бібліотек НАН України, перехід до корпоративної каталогізації, створення інтегрованих ресурсів повнотекстових документів, запровадження єдиної системи дистанційного обслуговування науковців та наукових установ НАН України.

Висновки. Час соціальних трансформацій засвідчує неможливість успішного розвитку суспільства без взаємообміну інформацією та ідеями. Стрімке розгортання електронного середовища, як невід'ємної складової інноваційного розвитку України, спонукає до модернізації у діяльності бібліотек НАН України одночасно з вивченням, освоєнням та адаптацією до українських реалій світового досвіду. Загально визнані у світі орієнтири інформаційного суспільства – впровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, розвиток на цій основі регіональної, національної і міжнародної інформаційної взаємодії загалом, спонукають наукові бібліотеки до активного пошуку спільних напрямів, об'єднання зусиль для узгодженої професійної взаємодії, що сприятиме формуванню єдиного ефективного наукового інформаційного простору.

Вибудована методологія дослідження взаємодії бібліотек НАН України із залученням цілого спектра загальнонаукових і спеціальних бібліотечно-інформаційних методів збагатить інструментальну базу наукових вивчень, сприятиме отриманню достовірних результатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артемов Ю. І. Концептуальна модель бібліотеки суспільства знань. *Наук. праці Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2010. Вип. 2. С. 66–71.
2. Воскобойнікова-Гузєва О. В. *Стратегія розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація* : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.
3. Давидова І. О. Управління системними трансформаціями бібліотек: до питання наукової організації управління. *Вісник Харк. держ. акад. культури*. 2014. Вип. 45. С. 78–84.
4. Ільганаєва В. О. Соціальна комунікація як об'єкт теоретизації. *Філософія людського спілкування: філософія, психологія, комунікації*. 2008. № 1–2. С. 148–153.
5. Карташов Н. С., Скворцов В. В. *Общее библиотечное дело. Общая теория библиотечного дела*. Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та культуры, 1997. 256 с.
6. Клименко О. З. Співпраця українських бібліотек в інформаційному суспільстві (до питання інновацій). *Роль бібліотеки у створенні когнітивного ресурсу суспільства знань: технології, освіта, наука* : наук.-практ. конф.-брейнсторминг (Харків, 27 квіт. 2016 р.). URL: <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Klimenko.pdf>. (дата звернення: 17.03.2019).
7. Клименко О. З. Інтеграція українських бібліотек – важлива складова інформаційно-комунікаційної діяльності. *Бі-*
8. *бліотека. Наука. Комунікація*. Матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. – С. 38–42.
8. Клименко О. З. Різновиди співпраці українських бібліотек в інформаційному суспільстві. *Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2016. Вип. 44. С. 7–19.
9. Слободяник М. С. Наукова бібліотека: побудова інформаційно-функціональної моделі. *Наукова бібліотека в сучасному соціокультурному контексті* : тези доп. Міжнар. наук. конф. (Київ, 12–15 жовт. 1993 р.). Київ, 1993. Ч. 1. С. 3–4.
10. Соколов А. В. *Информационный подход к документальной коммуникации*. Ленинград, 1988. 85 с.
11. Столяров Ю. Н. Библиотека – двухконтурная система. *Науч. и техн. б-ки*. 2002. № 11. С. 5–24.
12. Хавкина Л. Б. Научная разработка вопросов библиотечного ведения. *Труды первой конференции научных библиотек*. Москва, 1926. С. 29–33.
13. Шемаєва Г. В. *Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволюційні процеси розвитку* : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій. Харк. держ. акад. культури. Харків, 2009. 42 с.
14. Шрайберг Я. Л. *Основные положения и принципы разработки автоматизированных библиотечно-информационных систем и сетей: главные тенденции окружения, основные положения и предпосылки, базовые*

принципы : учеб.-практ. пособие. 2-е изд., испр. и доп.

Москва : Либерия, 2001. 102 с.

REFERENCES

1. Artemov Yu. I. (2010) Kontseptualna model biblioteku suspilstva znan. [Conceptual model library knowledge society]. *Nauk. pratsi Derzh. nauk.-ped. b-ky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho*, 2, 66-71. [In Ukrainian].
2. Voskoboinikova-Huzieva O. V. (2014) *Stratehii rozvytku bibliotekno-informatsiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia* [Strategies of library-informative sphere of Ukraine: genesis, conceptions, modernization]. Kyiv, Ukraine: Akadempriodyka. [In Ukrainian].
3. Davydova I. O. (2014) Upravlinnia systemnymy transformatsiinyi bibliotek: do pytannia naukovoï orhanizatsii upravlinnia. [Management of system transformations of libraries: to the issue of scientific management organization]. *Visnyk Khark. Derzh. Akad. Kultury*, 45, 78-84. [In Ukrainian].
4. Ilhanaieva, V. O. (2008) Sotsialna komunikatsiia yak ob'ekt teoretyzatsii [Social communication as an object of theorizing]. *Filosofiiia liudskoho spilkuvannia: filosofiiia, psykholohiia, komunikatsii*, 1-2, 148-153. [In Ukrainian].
5. Kartashov N. S., Skvortcov V. V. (1997) *Obshchee byblyotekovedenie. Obshchaia teoriia byblyotekhnogo dela* [General librarianship. General theory of library business]. Moscow, Russia : Izd-vo Mosk. gos. un-ta kulturi. [In Russian].
6. Klymenko O. Z. (2016, April) Spivpratsia ukrainskykh bibliotek v informatsiinomu suspilstvi (do pytannia innovatsii) [Collaboration of Ukrainian libraries in the information society (to the issue of innovations)]. *Rol biblioteky u stvorenni kohnityvnoho resursu suspilstva znan: tekhnolohii, osvita, nauka* [The role of the library in creating the cognitive resource of the knowledge society: technology, education, science]. *Scientific and practical conference brainstorming*. Retrieved from <http://lib-hduht.kh.ua/Info/Klymenko.pdf> [In Ukrainian].
7. Klymenko O. Z. (2016, October) Intehratsiia ukrainskykh bibliotek – vazhlyva skladova informatsiino-komunikatsiinoi diialnosti [Integration of Ukrainian libraries is an important component of information and communication activities] In *Library. Science. Communication. Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 38-42), Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Klymenko O. Z. (2016) Riznovydy spivpratsi ukrainskykh bibliotek v informatsiinomu suspilstvi [Varieties of cooperation of Ukrainian libraries in the information society]. *Nauk. pr. Nats. bibl. Ukr. im. V. I. Vernadskoho*, 44, 7-19. [In Ukrainian].
9. Slobodianyk M. S. (1993, October) Naukova biblioteka: pobudova informatsiino-funktsionalnoi modeli. [Scientific library: construction of informational-functional model]. *Scientific Library in the Contemporary Socio-Cultural Context. Proceedings of the International Scientific Conference* (Ch. 1, pp. 3-4), Vernadsky National Library of Ukraine. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Sokolov A. V. (1988) *Informatcionii podkhod k dokumentalnoi komunikatsii* [Informational approach to documentary communication]. Leningrad, Russia. [In Russian].
11. Stoliarov Iu. N. (2002) Biblioteka – dvukhkonturnaia sistema [Library – two-loop system]. *Nauch. i tekhn. b-ky*, 11, 5-24. [In Russian].
12. Khavkina L. B. (1926) Nauchnaia razrabotka voprosov bibliotekovedeniia [Scientific development of library science]. *Trudy pervoi konferentsii nauchnykh bibliotek*. (pp. 29-33). Moscow, Russia. [In Russian].
13. Shemaeva H. V. (2009) *Biblioteka v systemi naukovoyi komunikatsii: koevoliutsiini protsesy rozvytku* [Library in the system of scientific communication: co-evolutionary processes of development] (Extended abstract of Doctoral dissertation). Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
14. Shraiberg Ia. L. (2001) *Osnovnye polozeniia i printcipy razrabotki avtomatizirovannykh bibliotekno-informatsionnykh sistem i setei: glavnye tendentsii okruzeniia, osnovnye polozeniia i predposylki, bazovye printcipy* [The main provisions and principles for the development of automated library information systems and networks: the main environmental trends, the main provisions and prerequisites, basic principles]. (2nd ed.). Moscow, Russia: Liberia. [In Russian].

Methods of studying the cooperation scientific libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine

O. L. Sokur

Abstract. The article is devoted to the analysis of general scientific and special research methods to study the interaction of libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine. Attention is focused on the knowledge of library cooperation in the formation of an integrated scientific library and information space.

Keywords: cooperation, scientific library, methods of studying, information space.